

Stolperstein-maker wil dat we blijven 'struikelen'

[Achtergrond](#) - 8 november 2022 - Auteur: Lynn Stroo

Als het aan de Duitse kunstenaar Gunter Demnig ligt, krijgt elk slachtoffer van het nationaalsocialisme een 'Stolperstein', een klein goudkleurig steentje in de straat, waarvan er wereldwijd tienduizenden te vinden zijn. Het herinneringsproject blijft groeien en daarin speelt ook Nederland een belangrijke rol. "Elke dag worden nieuwe stenen gelegd. Elke generatie wordt op deze manier bewust van de geschiedenis."

Het is inmiddels 30 jaar geleden dat Demnig (75) zijn eerste 'Stolperstein' ('struikelsteen') maakte. "Volgend jaar mei hopen we de honderdduizendste steen te leggen", begint Demnig zijn lezing in een volgepakte zaal in Amsterdam. Op uitnodiging van het Goethe Instituut vertelde hij afgelopen donderdag over zijn succesvolle kunstproject.

Op de messing bovenlaag van een Stolperstein staan de naam en geboortedatum van mensen die slachtoffer werden van de nazi's in de Tweede Wereldoorlog. Ook staat vermeld wanneer ze zijn opgepakt of waar ze uiteindelijk de dood vonden. De steentjes liggen tussen de gewone stoeptegels pal voor de laatste woning van een slachtoffer.

Het project Stolpersteine is inmiddels wereldberoemd, maar toch wil Demnig, die bij binnenkomst zijn kenmerkende hoed draagt, in Amsterdam eerst wat misverstanden de wereld uit helpen. "Stolpersteine zijn absoluut geen grafstenen, het zijn 'Schlusssteine': ze markeren een plek waar nabestaanden altijd naar kunnen terugkeren." Ook struikelen voorbijgangers niet letterlijk, "ze struikelen met hun hoofd en hart". Demnig: "Wie de tekst op de steen wil lezen, moet een kleine buiging maken."

Het project is Demnigs levenswerk, maar de inspiratie hiervoor haalde hij niet uit zijn jeugd, toen hij als jongetje direct na de Tweede Wereldoorlog opgroeide in West-Berlijn. Van de kapotgeschoten stad waarin hij leefde, of

de Muur die diezelfde stad een paar jaar later verdeelde, merkte Demnig naar eigen zeggen weinig. “Het was normaal voor ons. We speelden buiten en gingen naar school.” Ook in zijn familie werd niet over de oorlog gepraat, er heerste een “totale stilte” over dit onderwerp.

Na jaren verschillende soorten (activistische) kunst te hebben gemaakt, ontwikkelde Demnig na zijn 45ste het concept voor een Stolperstein. Het project groeide uit tot het grootste decentrale monument ter wereld. Iedereen die slachtoffer was van de nationaalsocialisten, kan een steentje krijgen. Demnig maakt de Stolpersteine met een klein team in zijn atelier in Berlijn en in zijn woonplaats in Hessen. Het leggen van de stenen doet hij zover het kan zelf, en daarvoor reist hij veel dagen per jaar Europa door.

Demnig noemt een voorbeeld uit Bremen, waar hij voor een huis vier stenen legde: twee voor de ouders, twee voor de dochters die op een kindertransport werden gezet. De dochters overleefden en kwamen voor het leggen van de stenen over vanuit hun woonplaatsen in Colombia en Schotland. “Ze waren heel blij en zeiden: ‘Nu zijn we na ruim zestig jaar weer samen met onze ouders’”, vertelt Demnig zichtbaar geëmotioneerd.

'Een misvatting over de Stolpersteine is dat ze exclusief bedoeld zijn voor vermoorde Joden'

Een misvatting over de Stolpersteine is dat ze exclusief bedoeld zijn voor vermoorde Joden. Dat is volgens Demnig absoluut niet het geval. Hij legde inmiddels talrijke stenen voor onder meer Roma en Sinti, Jehova's, gehandicapte mensen, homoseksuelen, maar ook slachtoffers die de oorlog overleefden, ondergedoken zaten, uit concentratiekampen bevrijd werden, verzetsstrijder waren of op een kindertransport werden gezet. “Critici kunnen zeggen dat dat

geen recht doet aan het leed van de Holocaust”, stelt David Wertheim over het brede slachtofferschap dat Demnig hanteert. Wertheim is cultuurhistoricus en directeur van het Menasseh ben Israel Instituut voor Joodse Studies en uitgenodigd om met Demnig in gesprek te gaan. Demnig ziet dat anders. “De eerste slachtoffers van de nazi’s waren gehandicapten, Jehova’s, homoseksuelen enzovoort.” Zijn project is bewust inclusief en groeiende. “Er komen door onderzoek ook steeds weer nieuwe slachtoffers naar voren.”

“Is het project niet té succesvol?”, vraagt iemand uit het publiek. “Blijft het nog wel bijzonder als er zoveel stenen liggen?” Daar is Demnig stellig over: “Het project wordt nooit te groot. 100.000 Stolpersteine is niet veel, het is een symbolisch aantal voor die miljoenen doden en andere slachtoffers.” Het tempo waarmee de stenen gelegd worden, kiest de kunstenaar bewust. “We krijgen ontzettend veel aanvragen, maar elke steen wordt met de hand gemaakt. Zoiets wil ik absoluut niet fabrieksmatig doen. Bovendien: voor mij is het belangrijk dat de jonge generatie ziet dat er steeds meer stenen bijkomen.” Aantallen slachtoffers zeggen scholieren volgens Demnig weinig. Maar iemands naam op een steen zien die even oud is als jijzelf, creëert bewustzijn.

Sinds mei 2021 worden voor het eerst Stolpersteine buiten Duitsland gemaakt. Dat werk is in handen van Alexander Stukenberg, die een eigen werkplaats heeft in de achtertuin van het Goethe Instituut aan de Herengracht in Amsterdam. Stukenberg: “In 2019 was ik in het

Verzetsmuseum en zag ik een Amsterdamse gemeentekaart uit 1941 waarop de Joodse bevolking was aangegeven. De kaart staat vol zwarte stipjes, maar op straat zag ik heel weinig Stolpersteine liggen.” Op eigen initiatief drong hij er bij Demnig op aan een werkplaats in Nederland te beginnen. Sinds het voorjaar van 2021 heeft hij er ongeveer 2500 stenen gemaakt.

Bij een bezoek aan de werkplaats op dinsdagmorgen heeft Stukenberg net vier mallen voor de stenen met vers beton gevuld. Binnen liggen stapels goudkleurige

plaatjes en lijsten met namen van mensen die een steen krijgen. “Elke letter wordt met één hamerklap in het messing geslagen”, doet Stukenberg voor. Het is een tijdrovend proces waarin geen foutje kan worden gemaakt. In het atelier worden de Stolpersteine voor de hele Benelux gemaakt, de planning loopt tot in 2024. In een stellingkast staan tientallen blinkende stenen klaar om de grond in te gaan.

'Elke letter wordt met één hamerklap in het messing geslagen'

In dertig landen liggen de gedenksteentjes inmiddels, maar er zijn ook landen of steden die niet aan het project willen meedoen. “Warschau bijvoorbeeld”, vertelt Demnig tijdens zijn lezing. Sowieso liggen er in Polen nauwelijks Stolpersteine, een land waarin ongekend veel Joden werden vermoord door Nazi-Duitsland. “Daar zien ze niet graag een Duitser komen met zo’n steen, denk ik. Terwijl ik vind dat juist een Duitser met stenen moet komen.” Ook onder meer Wit-Rusland, voormalig Joegoslavië en Parijs hebben nauwelijks Stolpersteine, vult Stukenberg aan. “Soms geeft de gemeente geen toestemming, maar willen de burgers wel graag dat er stenen komen.”

Het zorgt ervoor dat Demnig, die sinds zijn Stolpersteine-project geen andere kunst meer maakt, niet aan ophouden denkt: “Mijn droom is dat overal waar de nationaalsocialisten slachtoffers maakten, stenen komen voor de slachtoffers.”

Op 9 november wordt de Reichspogromnacht van 1938 herdacht. In talrijke Duitse steden maken mensen Stolpersteine schoon als gebaar tegen antisemitisme. Lees meer in ons artikel ['9-11: Duitslands Schicksalstag'](#)

Dit is een artikel gedownload via duitslandinstituut.nl.

Artikel:

<https://duitslandinstituut.nl/artikel/51977/stolperstein-maker-wil-dat-we-blijven-struikelen>